

Терешко Інна Григорівна
канд. пед. наук, доцент
УДПУ імені Павла Тичини

**ЕТНОФОРМУВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВЕСІЛЬНОЇ
ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ (У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ
«НАРОДОЗНАВСТВО ТА ХОРЕОГРАФІЧНИЙ ФОЛЬКЛОР
УКРАЇНИ»)**

Анотація: в статті розглянуто актуальність вивчення весільної обрядовості українців для сучасної молоді. Проаналізовано значення курсу «Народознавство та хореографічний фольклор України» для розвитку інтересу до національних традицій та підвищенні етнокультурного рівня майбутніх учителів хореографії. Особлива увага відводиться весільним танцям (танцю з гільцем, хорОВОДАМ, танцям коровайниць, танцю-грі «Журавель»), зокрема, охарактеризовано їх первинний зміст образів, з'ясовано, що символіка весільних танців підкреслює органічну народність, глибоко національну своєрідність цього виду обрядового фольклору.

Ключові слова: шлюб, весільна обрядовість, етнокультура, хореографічний фольклор, народні танці, символіка, ритуал.

**ЭТНОФОРМИРУЮЩИЙ ПОТЕНЦИАЛ СВАДЕБНОЙ
ОБРЯДНОСТИ УКРАИНЦЕВ (В КОНТЕКСТЕ ИЗУЧЕНИЯ КУРСА
«НАРОДОВЕДЕНИЕ И ХОРЕОГРАФИЧЕСКИЙ ФОЛЬКЛОР
УКРАИНЫ»)**

Терешко Інна Григорьевна
канд. пед. наук, доцент
УДПУ имени Павла Тычины

Аннотация: в статье рассмотрена актуальная проблема – изучение свадебной обрядности украинцев современной молодежью. Проанализировано значение курса «Народоведение и хореографический фольклор Украины» в развитии интереса к национальным традициям и для повышения этнокультурного уровня будущих учителей хореографии. Особенное внимание уделено свадебным танцам, в частности, охарактеризованы первичное содержание их образов, выяснена символика свадебных танцев, подчеркнута органическая народность, глубокое национальное своеобразие этого вида обрядного фольклора.

Ключевые слова: брак, свадебная обрядность, этнокультура, хореографический фольклор, народные танцы, символика, ритуал.

Tereshko Inna Grugorivna
associate professor
Uman

**Ethno formation potential of Ukrainian wedding rites
(in the context of studying the course «Ethnology and choreographic
Ukrainian folklore»)**

Annotation: The relevance of studying Ukrainian marriage ceremony for modern youth was lighted up in the article. The value of the course «Ethnology and choreographic Ukrainian folklore» in making interest to the national traditions and increasing ethnocultural level of future teachers of choreography was analyzed. Special attention was given to the wedding dance (the dance with hiltse, roundelay, dance of korovay makers, dance-game «Crane», in particular was described their primary content of images, was found that symbols of wedding dances emphasized organic nation, deeply national identity of this kind of ritual folklore. There was showed the importance of adhering source reliability when transferring the dance on the stage while preserving manner of

performance, composition, musical material, poetic text, attribute elements and the costume.

Keywords: marriage, wedding rites, ethnic culture, folk dance, national dances, symbolism, ritual.

Народна творчість цінна не тільки з історичного погляду, як пам'ятка минулого, але і як матеріал для художнього пізнання теперішнього. Як зазначає Л. Токар, в умовах наростаючої глобалізації в національних державах починає діяти тенденція, спрямована на захист свого етнокультурного простору [15, с. 3].

Входження у Болонський процес – це не лише застосування і запозичення найпередовіших культурно-освітніх технологій Європи, а й внесення у європейську скарбницю своїх, українських самобутніх національних культурних цінностей [11, с. 117].

Актуальність вивчення родинної обрядовості українців, без якої неможливо до кінця усвідомити своєї сутності, визначається необхідністю збереження національної самобутності в умовах глобалізації і повсюдної біфуракції (роздвоєння) соціокультурних процесів в українському суспільстві.

Нині інтерес до весільного дійства не зникає, а давні й сучасні описи цього обряду різних регіонів України відкривають ще й досі нові або маловідомі елементи весілля як явища традиційно-побутової культури. Вивчення весільної традиції є необхідним з точки зору розкриття мікросвіту української сім'ї, пізнавального аспекту всього розмаїття обрядової символіки, поетичної творчості, соціальної психології та сімейної педагогіки.

Весільна обрядовість привертала увагу вчених XVIII – XX століття. Відомі етнографи В. Гнатюк, Г. Калиновський, А. Кримський, М. Куліш, Й. Лозинський, М. Павлик, М. Сумцов, Г. Танцюра, І. Франко, П. Чубинський, Хр. Ящуржинський та ін. зробили вагомий внесок у

вивчення історії походження весільного обряду, у розробку методів і способів фіксації весілля як традиційної народної реалії.

Становлення, розвиток, значення весільного обряду, шлюбно-сіменні відносини, пісенну драматургію, символічність і магічність весільних ритуалів і атрибутів теоретично обґрунтовано у працях сучасних дослідників В. Борисенка, В. Войтвича, М. Дмитренка, Н. Здоровеги, Л. Єфремової, Г. Кожолянка, Г. Лозко, А. Мойсея, В. Наулка, С. Павлюка, А. Пономарьова, В. Скуратівського, Н. Сивачук, І. Чеховського, І. Щербина та ін.

Серед основних завдань вищого навчального закладу відповідно до ст. 26 Закону України Про вищу освіту є формування особистості шляхом патріотичного виховання, а також збереження та примноження моральних, культурних цінностей і досягнень суспільства [4].

На нашу думку, розвивати інтерес до національних традицій та підвищувати етнокультурний рівень майбутніх вчителів хореографії можливо за рахунок введення українознавчих дисциплін, зокрема курсу «Народознавство та хореографічний фольклор України». Під час вивчення предмету студенти: розширюють знання з народознавства та хореографічного фольклору; з'ясовують історію виникнення календарних і родинних обрядів, узгоджують їх взаємозв'язок з етнохореографією; вивчають регіональні особливості фольклорних хореографічних традицій; знайомляться із засобами збереження і популяризації танцювального фольклорного матеріалу; аналізують сучасний стан танцювального фольклору.

Питання становлення, еволюції та функціонування українського фольклорного танцювального мистецтва активно досліджують сучасні вчені-хореографи І. Аксьонова, О. Бойко, Г. Боримська, О. Єльохіна, К. Кіндер, Б. Кокуленко, В. Купленник, С. Легка, А. Тараканова, О. Таранцева, П. Чуприна, О. Шабаліна, В. Шкоріненко та ін..

Мета статті – розкрити етноформувальний потенціал весільної обрядовості українців у контексті курсу «Народознавство та хореографічний фольклор України».

У структурі навальної дисципліни «Народознавство та хореографічний фольклор України» на вивчення теми: «Хореографічний фольклор у родинній обрядовості українців» виділяється 6 годин (4 лекційних, 2 практичних заняття).

Сьогодні в українському суспільстві спостерігаємо дві основні тенденції у святкуванні весілля, з одного боку – під впливом глобалізації весільний обряд набуває європо-американського вигляду, з іншого – існує тенденція до його етнізації. Але, на жаль, молодь не завжди володіє інформацією як правильно організувати і провести етновесілля, тому обряди спрощуються та спримітизовуються. Щоб методично правильно організувати й успішно провести сучасне українське весілля, потрібно знати історію виникнення українських весільних свят. Тому на першому лекційному занятті студенти знайомляться з історіографією та джерельною базою української весільної обрядовості, вивчають його цикли, пізнають послідовність та структуру весільних обрядів та ритуалів, драматургію обрядових дій.

Одним з основних компонентів весілля були обрядові (ритуальні) танці, які синтезували в собі багатовіковий досвід народу, в них знаходимо відгомони давніх вірувань, зразки міфологічної свідомості. Символіка весільних танців підкреслює органічну народність, глибоко національну своєрідність цього виду обрядового фольклору. За функціями та роллю в обряді танці, що міцно прикріплені до конкретного етапу (короваю, гільця, перезви та ін.) зберігають у собі обрядові реалії, виконують супровідну, коментуючу функцію до пісенного репертуару. Сьогодні, на жаль, такі танці втратили свою магічну основу, перетворилися на звичайну забаву, не пов'язану з первісним ритуальним контекстом.

На сучасному весіллі нам довелося спостерігати «танець» з гільцем, який виконував боярин, прийшовши з весільним «поїздом» за нареченою. Його «хореографія» більше нагадувала «танець з шаблею», так віртуозно і впевнено вимахував юнак весільним атрибутом. Найбільше здивував нас фінал танцю: гільце, майже повністю було засунуте в димар (за народними повір'ями, саме через комин нечиста сила найчастіше може залетіти до хати).

Тому на другій лекції ми знайомимо студентів з первинним змістом образів і символів весільних танців. Зокрема, звертаємо увагу студентів, що обрядова дія чіпляти весільне деревце на дах хати нареченої символізує кінець дівування, початок нового життя та жіночу плідність. Гільце – частина весільного обряду, під час якого плетуть обрядове деревце, а кожну гілочку його прикрашають квітами, колоссям, калиною, кольоровими стрічками; разом з хлібом-короваєм символізує єдність двох родів [13, с. 46]. М. Дмитренко вважає гільце символом розквітлого молодого життя, статевої зрілості, дівочої цноти; символом любові, поєднання небесного і земного, чоловічого і жіночого; символом багатства, плодючості [11, с.73]. Павло Чубинський відзначає, що ще давні слов'яни з пошаною, як до святині, відносилися до гільця. Вони виконували навколо нього ритуальний танець: «під час вінчання навколо священного дерева (ялини чи дуба) водили хоровод, тобто описували знак сонця. Згодом, коли це дерево чи його частинку вносили до оселі як весільний атрибут, то й там його обходили кілька разів навколо столу, де воно розміщувалось, або й танцювали круговий танок «карагод», тому гільце мало таке саме значення і роль, як у пізніший час іконопис та релігійна скульптура [16, с.148]. Кругові танці виконувались за ходом сонця і символізували вічність, нерозривність шлюбу. Одночасно весільне гільце могло виступати своєрідною жертвою до головного річного свята на честь бога сонця, що збігалося з порою весіль у родинах давніх слов'ян. Тому, українські дівчата прикрашаючи гільце, співають та танцюють. Отже,

гільце – це символ розквітлого молодого життя, символ дерева життя, воно святе і має магічну силу приносити щастя та відвертати зло. Боярин має його оберігати, а танцювати з ним потрібно шанобливо і обережно.

Також студенти дізнаються про ритуальні танці коровайниць під час приготування весільного короваю. Про них згадував у своїй праці з етнографії Хв. Вовк ще наприкінці ХІХ ст.: «Як тільки коровай посадять у піч пектись, всі парубки, присутні у хаті, кидаються на коровайниць. Щоб вирвати в них цей трофей, вони скачуть і танцюють по хаті, приспівуючи. Але коли коровайницям пощастить затримати в себе лопату, то тоді вони мають перемогу, танцюють і співають» [2, с. 247]. Дослідниця А. Самохвалова вважає, що описи танцю коровайниць можна характеризувати як довільну імпровізацію з приспівками, що несе в собі позитивну інформацію, що насичає майбутній коровай і прогнозує настрій майбутнього весілля [12, с. 109]. Кожен рух, який супроводжується піснями має магічне значення. Танець символізує щасливе життя, добробут, родючість.

Звертаємо увагу студентів на регіональні особливості танців коровайниць. У селах історичної Уманщини, зокрема у с. Легедзине жінки-коровайниці брали діжу, в якій місили коровай, носили її всюди по хаті, піднімали вище голови і били нею тричі об сволок. При цьому співали:

А наша хата на сохах,

А діжу носять на руках.

Пече наша, пече, Спечи коровай гречне [9].

У с. Оксанине «жінки запалювали свічку в пікній діжі, а потім підіймали її догори і гойдали під супровід пісні:

І ніч на сохах,

І діжа на руках.

Поцілуймося, помилуймося,

Хто кому рад, Щоб був в хаті лад» [10].

В деяких селах Уманщини (с. Тимошівка, с. Коржова, с. Танське) [8] побутувало більш широке дійство з діжею. Її підкидали вгору, наповнювали цукерками, зерном, а згодом з неї обсипали молодих, благословляючи на шлюб.

У весільній обрядовості часто зустрічається «водіння» хороводу, що символізує щасливе одруження та повагу, хвалу Сонцю. Особливу увагу студентів звертаємо на магічне значення кола. Зокрема до праць Хр. Ящуржинського, який пише, що таке ходіння «належить до давньої форми шлюбного обряду і має багато спільного з хороводами на честь благодіючого впливу Сонця на Землю, що є плодом любовних стосунків першого і другої, і має зв'язок з уявленнями про Сонце, як божество, що запліднює Землю в образі колеса. Бог Сонця – це бог кохання і плодючості; шлюб, що означає любовний зв'язок між парубком та дівчиною. Складається з обрядів, присвячених Сонцю, і разом з тим символічно нагадує божественний лик його, який у свідомості народу має вигляд колеса». [17, с. 50.]

Хоровод водять навколо гільця, стола, молодих. Наприклад, коли мати стрічає молодих з хлібом на порозі вона подає їм хусточку, заводить їх до хати і обводить тричі навкруги стола. За третім разом садить їх за столом, а сама виходить» [1, с. 62]. Або, виводячи молодих на перший танець «староста подає кінець своєї хусточки молодому, а дружка молодій і пройшовши так кілька кругів танцю, роблять над головою молодих круг справа на ліво, староста і дружка роблять круг, а молодий і молода тричі перекручуються так, щоб за кожним разом стояти лицем до старости й дружка...» [1, с. 69].

Вважаємо за необхідне звернути увагу ще на один хоровод, зокрема на ритуальний еротичний танець-гру «Журавель», який було зафіксовано вченими етнографами, фольклористами у двох обрядових циклах: коровайному та Perezvian'sькому. Його виконували п'янінькі молодиці (коровайниці, свахи). Perezva – у весільному обряді – звичай (своєрідна

оргія), за яким родичі молодої після першої шлюбної ночі за запросинами йшли або їхали з відповідними обрядовими піснями на частування до хати молодої [3, с. 438] Одним із перших в сучасній науці почав досліджувати сексуальну символіку танцю «Журавель» етнолог О. Курочкін. У статті «Архаїчний весільний танець-гра «Журавель» («Бусел»)» вчений доводить, що цей весільний танець генетично пов'язаний з первісною еротикою і магією родючості, а текст пісні: «Занадився журавель до бабиних конопель» «первісно несе у собі відверто еротичну семантику» [7]. У праці «Звенигородщина з погляду діалектологічного та етнографічного» А. Кримського детально описано хід танцю: «з «журавлем» ходили у вівторок по обіді, того ж самого дня, коли зранку переодягалися на «циганів» і сходилися на «кури». «За «журавля стає найдотепніший боярин. За його одягу береться хто-небудь з весільних, а за того ще хто, і так одно за друге. Набереться величезний ключ «журавлів» – чоловіків та жінок; от вони йдуть, і співають «журавля», і крукають [6, с. 132]. Неприкритий натуралізм досліджуваного танцю-гри яскраво ілюструють матеріали зібрані О. Курочкіним у с. Білозір'я (Черкаського р-ну і обл.). Тут «Журавля» водили в той день, що називається «кури», і робили це таким чином: дядько великого зросту брав між ноги голоблю чи довгу палицю, чіпляючи до неї спереду два буряка (гротескова імітація чоловічого статевого органа), позад нього на голоблю сідали верхи ще 5-6 жінок-свах. У такому порядку, супроводжувана сміхом і приперченими жартами, процесія з підскоками і вихилясами мала тричі обійти намет, де обідали учасники весільного бенкету. Під час його виконання дозволялися відверто аморальні й непристойні жести й поведінка. Автор наголошує, що подібні сплески «сексуальної свободи» були не винятком чи аномалією, а вважалися обов'язковим компонентом успішного проходження шлюбного ритуалу [7, с. 74]. Основна вимога до учасників танцю – колективізм, злагодженість рухів у повній відповідності до ігрової програми, яку задає вигадливий і досвідчений вожак-протагоніст веселого гурту.

Синхронізувати дії під час «плетення журавля» допомагали різноманітні способи зв'язку танцюристів: за руки, під руки, за плечі, за пояси, за одягу тощо. Зауважимо, що український весільний танець-гра «Журавель» ще й досі залишається у музичному і хореографічному репертуарі дошкільників та молодших школярів. Зрозуміле явище, адже в радянський період, комуністичною цензурою з ідейних міркувань елімінувалась еротична складова цього танцю. Із весільного він перейшов у статус дитячої гри. На думку О. Курочкина «в сучасній українській науці гостро стоїть проблема подолання застарілих ідеологічних комплексів і табу, без чого, очевидно, не можна інтегруватися до європейського наукового простору» [7, с. 72].

Таким чином, варто глибше проникати у смислові аспекти явищ народної хореографії, звертатися до семантики хореографічного символу. За функціями та роллю в обряді танці, що міцно прикріплені до конкретного етапу (короваю, гільця, перезви та ін.) зберігають у собі обрядові реалії, виконують супровідну, коментуючу функцію до пісенного репертуару. Знання такого матеріалу допоможе балетмейстерам повніше усвідомити зміст образів і символів весільних танців для подальшого їх вивчення, обробки та відтворення на сцені.

На практичних заняттях студенти знайомляться з основними елементами весільних танців «Голубка», «Товкач», «Вальс», «Кадриль», які записані співробітниками та студентами науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» УДПУ імені Павла Тичини під час фольклорної практики; вивчають їх малюнки (лінії, діагоналі, коло, коло у колі, що рухаються у протилежних напрямках тощо), лексику («доріжки», прості кроки, стрибки, упадання, кулупалочки, вихилястики, тинки тощо) та манеру виконання.

Також студенти ознайомлюються з відеоматеріалами сценічної обробки та постановками відомих балетмейстерів, зокрема постановки А. Рубіної у хореографічних групах Національного заслуженого академічного українського народного хору України ім. Г. Верьовки та

Українського академічного фольклорно-етнографічного ансамблю «Калина», постановку «Українського весільного танцю» К. Василенком, весільний танець «Решето» Я. Чеперука у виконанні Гуцульського ансамблю пісні і танцю та ін.

Звертаємо увагу студентів на важливості дотримання достовірності першоджерела танцю при перенесенні його на сцену зі збереженням манери виконання, композиції, музичного матеріалу, поетичного тексту, атрибутних елементів, костюма.

Таким чином, такий теоретичний і практичний матеріал допоможе майбутнім учителям хореографії повніше усвідомити зміст обрядів і ритуалів весільної обрядовості, значення образів і символів весільних танців для подальшого їх вивчення, обробки та відтворення в житті і на сцені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брижко Маркил. Весіле в містечку Дубовій Уманського повіту в Київщині / Маркил Брижко // Матеріали до української етнології. – Львів, 1919. – Т. XIX–XX. – С. 51 – 74.
2. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради, 2014, № 37 – 38, ст. 2004. [Електронний ресурс] Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua>
5. Кіндер К. Р. Семантика пластичних символів народної танцювальної культури українців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.01 «Теорія та історія культури» / К. Р. Кіндер. – К., 2007. – 19 с.

6. Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: Відтворення з авторського макету 1930 р. / А. Ю. Кримський. – Авт. передмови А. Ю. Чабан. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С. Г., 2009. – 438 с.

7. Курочкін О. В. Архаїчний весільний танець-гра «Журавель» («Бусел») / О. В. Курочкін // Наукові записки. Том 20-21, Теорія та історія культури / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». – 2002. – 123 с.

8. НДЛЕЧК УДПУ імені Павла Тичини. Ф.І., спр. № 27– 37. – 154 арк.

9. НДЛЕЧК УДПУ імені Павла Тичини. Ф.І., спр. № 43. – 76 арк. – Арк. – 17.

10. НДЛЕЧК УДПУ імені Павла Тичини. Ф.І., спр. № 47. – 48 арк. – Арк. 28.

11. Савченко О. Перспективи модернізації системи освіти в Україні в умовах Болонського процесу / О. Савченко // Українознавство. – 2006. – N 1. – С.115 – 118, с.117

12. Самохвалова А. Хореографія весільного обряду Рівненського Полісся / А. Самохвалова // Актуальні питання культурології : альм. наук. т-ва «Афіна» каф. культурології / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т., Каф. культурології. – Рівне: Вип.10, 2010. – С.107 – 111.

13. Сивачук Н. П. Уманське весілля / Н. П. Сивачук. – Умань: Алмі, 2010. – 201 с.

14. Словник символів /За заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К.: Ред. часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.

15. Токар Л. Українознавство а системі наук і навчальних дисциплін / Л. Токар // Освіта України. – 2003. – 19 вересня. – С.3.

16. Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и

исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским. Обряды. Издан под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова / П. Чубинский. – Спб., 1877.– Т.3.– 482 с.

17. Ящуржинский Хр. Лирические малорусские песни, преимущественно свадебные сравнил с великорусскими песнями Х. Ящуржинский / Хрисанф Ящуржинский. – Варшава, 1880. – 127 с.

REFERENCES

1. Bryzhko Markyl. Vesilie v mistechku Dubovii Umanskooho povitu v Kyivshchyni / Markyl Bryzhko // Materialy do ukrainskoi etnologii. – Lviv, 1919. – Т. KhIKh–KhKh. – S. 51 – 74.

2. Vovk Kh. K. Studii z ukrainskoi etnohrafii ta antropologii / Khvedir Vovk. – K.: Mystetstvo, 1995. – 336 s.

3. Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk / V. V. Zhaivoronok. – K.: Dovira, 2006. – 703 s.

4. Zakon Ukrayiny «Pro vyshchu osvitu». Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 2014, No 37-38, st. 2004.[Elektronnyy resurs] Rezhym dostupu:<http://zakon2.rada.gov.ua>

5. Kinder K. R. Semantyka plastychnykh symboliv narodnoi tantsiuvalnoi kultury ukraintsiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva: 17.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury» / K. R. Kinder. – K., 2007. – 19 s.

6. Krymskyi A. Iu. Zvenyhorodshchyna. Shevchenkova batkыvshchyna z pohliadu etnohrafychnoho ta dyalektolohychnoho: Vidtvorennia z avtorskoho maketu 1930 r. / A. Iu. Krymskyi. – Avt. peredmovy A. Iu. Chaban. – Cherkasy: «Vertikal», vydavets PP Kandych S. H., 2009. – 438 s.

7. Kurochkin O. V. Arkhaichni vesilnyi tanets-hra «Zhuravel» («Busel») / O. V. Kurochkin // Naukovi zapysky. Tom 20-21, Teoriia ta istoriia kultury / Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia». – Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». – 2002. – 123 s.

8. NDLEChK UDPU imeni Pavla Tychyny. F.I., spr. № 27– 37. – 154 ark.
9. NDLEChK UDPU imeni Pavla Tychyny. F.I., spr. № 43. – 76 ark. – Ark. – 17.
10. NDLEChK UDPU imeni Pavla Tychyny. F.I., spr. № 47. – 48 ark. – Ark. 28.
11. Savchenko O. Perspektyvy modernizatsii systemy osvity v Ukraini v umovakh Bolonskoho protsesu / O. Savchenko // Ukrainoznavstvo. – 2006. – N 1. – S.115 – 118, s.117
12. Samokhvalova A. Khoreohrafiia vesilnoho obriadu Rivnenskoho Polissia / A. Samokhvalova // Aktualni pytannia kulturolohii : alm. nauk. t-va «Afina» kaf. kulturolohii / Rivnen. derzh. humanit. un-t., Kaf. kulturolohii. – Rivne: Vyp.10, 2010. – S.107 – 111.
13. Syvachuk N. P. Umanske vesillia / N. P. Syvachuk. – Uman: Almi, 2010. – 201 s.
14. Slovnyk symboliv /Za zah. red. O. I. Potapenka, M. K. Dmytrenka. – K.: Red. chasopysu «Narodoznavstvo», 1997. – 156 s.
15. Tokar L. Ukrainoznavstvo a systemi nauk i navchalnykh dystsyplin / L. Tokar // Osvita Ukrainy. – 2003. – 19 veresnia. – S.3.
16. Chubynskiy P. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы у исследования, собранные д. чл. P.P. Chubynskym. Обряды. Издан под наблюдением д. чл. N. Y. Kostomarova / P. Chubynskiy. – Spb., 1877.– T.3.– 482 s.
17. Yashchurzhynskiy Khr. Lyrycheskye malorusskye pesny, preymushchestvenno svadebnye sravnyl s velykorusskymy pesniamy Kh. Yashchurzhynskiy / Khrysanf Yashchurzhynskiy. – Varshava, 1880. – 127 s.